УДК 930 (477)

Федорчук О.О., Миколаївський державний університет ім. В.О.Сухомлинського

Федорчук Оксана Олександрівна (1976 р.н.). У 2001 р. з відзнакою закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету. Аспірантка кафедри давньої та нової історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема дисертаційного дослідження: *"Православ'я в становленні культури Півдня України"*.

Василій Никифоров – літописець Олександрії

У статті робиться спроба висвітлити життя і діяльність одного з представників приходського духовенства Херсонської єпархії Василя Миколайовича Никифорова (1832-1908), проаналізувати його краєзнавчі праці та відзначити внесок у розвиток краєзнавства на Півдні України в другій половині XIX – на початку XX століття.

On attempt to uncover the life and activity of the representative of the parochial clergy of Kherson eparchy Vasil Mykolayovych Nykyforov (1832-1908) is done in the article. His ethnographical Works are analyzed here. The author of the article notes Nykyforov's contribution to the development of regional studies in the South of Ukraine in the second half of XIX – early XX century.

На сучасному етапі розвитку історичного краєзнавства одним з його пріоритетних напрямів є дослідження церковної історії та культури в регіонах. Особливо слід наголосити на ролі служителів культу в XIX – на початку XX ст. у створенні описів окремих територій, приходів, церков, повітових міст, побуту місцевого населення в історико-релігійному аспекті. Гуманітарна спрямованість отриманої освіти, ведення метричних і сповідальних книг, складання клірових відомостей, існування церковного архіву, де часто містились документи XVII-XVIII століть, – все це робило духовних осіб церковними істориками, а близькість до селянства перетворювала їх певною мірою в етнографів, що знали всі місцеві звичаї і традиції. Багато церковних ієрархів – від керівників єпархій до настоятелів церков – були дійсними членами Одеського товариства історії і старожитностей, публікували свої праці на сторінках його "Записок", що зумовлює актуальність дослідження їхнього життя і діяльності.

Одним з таких діячів був протоієрей Василій Миколайович Никифоров (1832-1908). В дореволюційній літературі постать о.Василія відображена неповно: при його житті була опублікована коротка біографія [1], а після смерті – некролог у "Прибавлениях к Херсонским епархиальным ведомостям", де поданий перелік його праць [2]. В радянській та сучасній історіографії діяльність преосвященного спеціально не досліджувалась. Автор має на меті охарактеризувати життя і діяльність о.Василія, зробити аналіз його краєзнавчих праць.

Протоієрей Василій Миколайович Никифоров (1832-1908) був відомим представником духовенства Херсонської єпархії. Отець Василій (в миру Василій Миколайович Никифоров) народився в 1832 р. в повітовому місті Олександрія Херсонської губернії в сім'ї священика. Після закінчення Єлисаветградського духовного училища вступив до духовної семінарії в Одесі, там навчався з 1848 по 1855 рр. і закінчив її в числі перших студентів. Мріяв вступити до духовної академії, але після смерті батька змушений був підтримувати свою родину. 23 листопада 1858 р. став другим священиком в Олександ-

рійському Успенському соборі, пізніше – настоятелем (з 14 серпня 1890 р.). Всього в Успенському соборі о.Василій прослужив 40 років. З 9 квітня 1874 р. до 15 жовтня 1885 р. був законовчителем в жіночій прогімназії, потім в повітовому училищі (з грудня 1885 по 24 жовтня 1892 рр.), артилерійській бригаді (з жовтня 1880 р.). З 1872 р. виконував обов'язки директора Олександрійського повітового тюремного відділення; з листопада 1884 до жовтня 1885 рр. призначений виконуючим обов'язки наглядача церковно-приходських шкіл Олександрійського повіту: він чудово знав шкільну справу і віддавався їй всією душею.

14 червня 1879 р. за сприяння товариству Червоного Хреста на посаді члена місцевого комітету й за відправлення священицьких треб в лазареті, влаштованим місцевим відділенням товариства, отримав знак Хреста; 2 жовтня 1881 р. призначений помічником благочинного Олександрійської округи, з поділом її на дві частини звільнився з посади за власним проханням. З 4 серпня 1890 по 25 листопада 1893 рр. Никифоров працював головою Олександрійського повітового відділення єпархіальної училищної ради; 2 травня 1893 р. зведений в сан протоієрея.

Був одружений, мав сина й доньку. В 1898 р., коли втратив свого єдиного сина Миколу (законовчителя Олександрійського повітового училища, священика), залишив службу при Олександрійському соборі. Резолюцією високопреосвященного архієпископа Іустина від 16 листопада 1899 р. о.Василій призначений духовником Одеської семінарії й законовчителем зразкової двокласної школи при семінарії, а 28 листопада 1899 р. приступив до виконання своїх обов’язків. В 1904 р. помирає його дружина, і в 1905 р. о.Василій залишає Одесу і повертається до рідної Олександрії, де й проживав до кінця свого життя у родичів. Вмер 22 квітня 1908 р. і похований місцевим духовенством на Олександрійському кладовищі. Мав нагороди: камилавку, наперсний хрест, орден Святої Анни III и II ступеня.

За словами І.Гороновича, “на першому плані у нього були церковні служби і молитовні подвиги, а потім він старався засвоїти доповіді, відвідати музеї, екскурсії для огляду старожитностей і пам’яток минулого життя” [3]. Протягом багатьох років отець Василій також займався вивченням історії, природознавства, етнографії, археології, краєзнавства; був членом Імператорського археологічного товариства, брав участь у роботі майже всіх археологічних з’їздів; 31 грудня 1889 р. Никифорова обрали членом-кореспондентом Московського археологічного товариства, 31 березня 1890 р. – членом-співробітником музею церковних старожитностей в Ростові. Він був член-кореспондентом Одеського товариства історії і старожитностей з 9 березня 1900 р. і дійсним його членом з 14 листопада 1904 г. Отець Василій багато працював у архіві Одеської духовної семінарії, збирав матеріали з її історії. Більша частина його праць надрукована в “Херсонских епархиальных ведомостях” й “Записках Одесского общества истории и древностей”. В основному це праці про його рідне місто Олександрію та Олександрійський повіт Херсонської губернії (тепер – це районний центр Кіровоградської області).

Так, одна з перших його праць, що вийшла друком 1873 року в “Прибавлениях к Херсонским епархиальным ведомостям”, була присвячена приходу Олександрійської Успенської церкви [4], де протоієрей Василій подає загальний історичний нарис місцевості, в якій знаходиться приход, приписаний до Успенського собору, а також історію сіл приходу: Філіповки, Березівки, Слан-Каменя, Вербової Лози, Сторожового, Петровського, Смирновська, хуторів Чернікова, Ф. і А.Шатунових, Анісімова; особливу увагу звертає на кількість населення та наявність землі в селянських і панських господарствах.

Як духовна особа він не міг не цікавитись церковною історією краю, тому о.Василій описує історію будівництва Успенського собору [5]. Детально характеризує штат приходського причту, наводить дані про жалування священикам за штатами 1860 р. Окремим нарисом подає статистико-етнографічну характеристику приходу, в якому фіксує число прихожан православного сповідання (окремо чоловіків та жінок), кількість безпопівців, а також померлих від епідемій чуми та холери в 1813 і 1831 рр. Крім цього, в нарисі описана економічно-господарська діяльність прихожан. Так, за його даними, основними заняттями українців або малоросів є землеробство, чумацтво, городництво, а росіян – торгівля і ремесла, особливо в осінньо-зимовий період [6]. Він описує побут, матеріальну та духовну культуру (хрестини, родини, заручини, весілля, похорон та інші звичаї і традиції) трьох народів, представники яких становлять більшість приходського населення: українців, росіян, циган. Фіксує й відмінності, які існували в побуті та культурі цих народів, а також взаємовплив звичаїв і традицій. Так, про циган о.Василій пише, що “живучи поряд з малоросами, вони в релігій-

ному відношенні і житейському побуті, більшою частиною наслідують їх обряди та звичаї" [7].

Але найбільш повною і цінною працею Василія Никифорова, на думку автора, є його нариси Олександрійського повіту [8], в яких він дає географічний опис території, викладає історію краю від найдавніших часів до сучасності. Особливо цікавими є сторінки, присвячені козацтву: автор описує козацький побут, їх господарсько-економічну діяльність, а також турецько-татарські напади та бойову стратегію і тактику козаків і запорожців, хоча й називає їх "черкасами" [9]. Справжнє заселення повіту, на думку Никифорова, починається після укладання миру між Російською імперією і Туреччиною в 1739 р., коли остання повертала Росії "Дике Поле". Саме з цього часу він датує появу таких сіл, як Нестерівка, Андрусівка, Дмитрівка. Динамічне заселення краю продовжувалось сербськими військовими колоністами в 1752 р., а більш швидких темпів воно набрало з 1763 р., коли царський уряд дозволив офіцерам поселених полків заселяти селянами свої рангові землі. Так виникають села: Богоявленськ, Краснопілля, Орлова Балка, Северинка, Воїнівка, Онуфріївка [10]. Отець Василій описує ті адміністративні зміни, які відбулися на південноукраїнських землях в другій половині XVIII століття, зокрема, утворення в 1784 р. Катеринославського намісництва з поділом його на дві губернії – Новоросійську та Азовську і утворення в Новоросійській губернії Олександрійського повіту з центром Усівка або Усіновка, яка пізніше була перейменована в м.Олександрію. Даючи оцінку впровадженню з 1821 р. військових поселень, автор говорить, що ця реформа "йшла врозріз з його (тобто народу. – О.Ф.) життям, звичаями та звичками, що склалися століттями" [11]. І для підтвердження цієї думки він характеризує категорії поселенців, їх повинності на користь держави, а також описує адміністративний устрій поселень й ті зміни, що в них відбувались. В.Никифоров був свідомий того, що він не повністю охарактеризував внутрішнє життя поселенців і вважав, що "військові поселення ще чекають на свого описувача та історика" [12]. Він з добросовісністю літописця зафіксував всі адміністративні зміни в повіті на кінець 70-х років XIX ст. в церковній, поліцейській, судовій галузях. Особливу історичну цінність, на думку автора, становить список населених пунктів Олександрійського повіту на 1806 рік із зазначеною кількістю населення по кожній волості [13] та статистичні таблиці 48 волостей з кількістю дворів у кожній з них та населення (окремо чоловік і жінок) на кінець 70-х років XIX століття [14].

Незважаючи на описовий характер розглянутих праць, їх достоїнствами є цілісність і ґрунтовність у викладенні матеріалу, глибоке знання автором сучасних йому подій, прагнення поділитись своїми знаннями, а також те, що вони не втратили свого наукового значення й для сучасних науковців (як приклад можна навести етнографічний опис приходу в першій праці та характеристику військових поселень й статистичні дані в другій). Це не єдині праці, написані Василієм Никифоровим, інші, не менш цікаві, ще чекають своїх дослідників [15]. Тому його життя і творчий доробок потребують подальшого вивчення.

Література

1. Сведения о лицах, состоящих на службе в духовно-учебных заведениях Херсонской епархии в начале 1902-1903 учебного года. – Одесса: Типография "Славянская" Е.Хрисогелос, 1904. – С. 9-10.
2. Горонович И. Заштатный протоиерей города Александрии Херсонской губернии, о. Василий Николаевич Никифоров: [Некролог] // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям (далі – ХЕВ). – Одесса, 1908. – № 10-11. – С. 294-300.
3. Там само. – С. 398.
4. Никифоров В. Описание прихода, принадлежащего соборной Успенской церкви уездного города Александрии Херсонской губернии // Прибавления к ХЕВ. – 1873. – № 17 – С. 488-510; № 18. – С. 519-538; № 19 – С. 566-588.
5. Там само. – № 18. – С. 525-528.
6. Там само. – № 19 – С. 570-572.
7. Там само. – С. 585.
8. Никифоров В. Очерки Александрийского уезда Херсонской губернии // ХЕВ. – 1876. – № 22. – С. 394-410; № 23. – С. 427-460; № 24. – С. 465-202; 1878. – № 18. – С. 535-539; № 19 – С. 568-579; № 20. – С. 603-615.
9. Там само. – 1876. – № 23. – С. 449.
10. Там само. – С. 500-501.
11. Там само. – 1878. – № 19. – С. 574.
12. Там само. – 1878. – № 20. – С. 605.
13. Там само. – 1878. – № 19. – С. 569-571.
14. Там само. – 1878. – № 20. – С. 613.
15. Никифоров В. Куруковский договор казаков с поляками 1625 года // Киевская старина. – К. – 1890. – Т. 11. – .№ 4. – Апрель. – С.767-773; Его же. Село Федварь (Александрийского уезда Херсонской губернии) // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Т. 22. – Одесса: Тип. "Экономическая", 1900. – С. 42-44; Его же. Материалы для истории возникновения церквей в Александрийском уезде Херсонской губернии // ЗООИД. – Т. 23. – Одесса: Тип. "Экономическая", 1901. – Приложения: [Из архива Херсонской духовной консистории]. – С. 49-69; То же. – Отд. оттиск. – Одесса: Тип. "Экономическая", 1901. – 21 с. – Приложения, с. 11-21, Его же. Сведения, относящиеся к истории Херсонской епархии // Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / Сост. Ф.Миляновский. – Одесса: Тип. Е.И.Фесенко, 1902. – С. III-CVIII; Его же. Материалы для истории возникновения церквей в Александрийском уезде // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей – Т. 27. – Одесса: Тип. "Экономическая", 1907. – С. 1-56; Его же. Деревня Марто-Ивановка, принадлежащая приходу Александрийского Успенского Собора. (К истории Херсонской епархии). – Одесса: Тип. "Славянская" Е. Хрисогелос, [1912]. – 13 с.

Надійшла до редколегії 05.04.2004 р.